

IX. YÜZYIL ÖNCESİ TÜRK KÜLTÜREL BELLEĞİNDE MİZAHIN İZLERİ*

Images of The Humor in Turkish Cultural Memory Before 9th Century

Ergün VEREN**

ÖZ

Gülme insana özgü bir tepkimedir ve insan, gülme tepkiselliğiyle yapılandırılmış olarak doğar. Gülme, kişinin içinde bulunduğu duygu varlığı veya yokluğu hâline göre iki türde gerçekleşir. Biri kişinin fiziki, diğeri de mizah olgusunun etkisiyle gerçekleşen gülmedir. Gülme tepkimeleri her zaman mizahla ilintili olmasa da mizah öğeleri kişiyi her zaman güldürebilir. İşlevleri, pratikleri ve sonuçlarıyla paradokslar içeren mizahı arkaik zamanlardan başlayarak toplumların nasıl kullandıkları bilinmektedir. Buna karşın Türkler mizahı nasıl kullanmışlardır? X. yüzyıldan sonra Türklerin mizahı nasıl kullandıkları yönünde yazılı kaynaklar bulunmakta; IX. yüzyıl ve öncesinde ise Türklerin yaşantılarındaki mizah olgusu üzerine yapılmış bir çalışmaya rastlanılamamaktadır. Bu nedenle çalışmada IX. yüzyıl ve öncesi Türk kültüründe mizahın izleri aranmıştır. Bu döneme ilişkin mizahî öğeler Türk mitolojisi, Eski Türk Metinleri ve Çin kaynaklarından örnekleme yöntemiyle seçilmiş; kaynaklardaki mizahî öğe parçaları derlenip işlenerek bütün oluşturulmaya çalışılmış; mizah kavram ve kuramları bağlamında değerlendirilmişlerdir. Araştırma sonucunda, IX. yüzyıl ve öncesinde Türklerin de mizahı söz varlığında, mitoloji, dans, anlatı, mezar taşları, pratik ve ritüel, şölen vb. pek çok alan, mekân ve anlatım türünde eğlenme, rahatlatma, ironi vd. işlevlerle kullandıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Mizah, gülme, Türk mitolojisi, Çin kaynakları, eski Türk metinleri.

ABSTRACT

Laughing is a human-specific reaction and all humans are born with the capability to laugh. This reaction evolves from a chuckle to laughter to smile. Laughter is created in two ways, with the presence and lack of feeling within a person. One of the ways that laughter is created is through a physical reaction. The other way that laughter is created is through a reaction to humor. Although the reaction of laughter is not always dependent on humor, humorous factors may always make a person laugh. On the other hand, how did the Turks use humor? After the 10th century AC (After 10 AC) there are written sources of how the Turks use humor, but before the 9th century there are no studies on the relations of Turkish people with humor, in their lives. Therefore the time before the 9th century is chosen as the period of the study and the traces of humor before the 9th century will be investigated. The factors related to humor will be chosen from the Turkish mythology, the Kokturk monuments, old Turkish texts and the Chinese sources. The factors related to humor from these sources are used to construct a whole in relation the context of the theories of humor. As a result of the research before the 9th century vocabulary that bears humorous factors were found in mythology, dance, story, gravestones, communication through letters, practices and rituals casts and many areas, places and narrative styles with the functions of entertainment, relief, and irony.

Key Words

Humor, laugh, Turkish mythology, Chinese sources, old Turkish texts.

* Geliş tarihi: 3 Mayıs 2017 - Kabul tarihi: 10 Eylül 2018 / Veren, Ergün. "IX. Yüzyıl Öncesi Türk Kültürel Belleğinde Mizahın İzleri" Milli Folklor 119 (Güz 2018): 114-126

** Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Programı, Ankara/Türkiye, ergunveren@hotmail.com

Giriş

Henri Bergson (2011: 13-14) gülme yi “O, iyi çıkmış, net, ama kesilmiş bir sese benzemez; gitgide yankılanarak uzamak isteyen, bir patlama ile başlayıp dağlardaki gök gürültüleri gibi gürlmelerle süregelen bir şeydir.” şeklinde anlatmaktadır. Gülme tepkiseliliğiyle yapılandırılarak doğan insan bu tepkiseliliği kahkahadan, gülme ve gülümsemeye doğru dönüşen şekliyle anlık olarak dışa vurur. Kişinin içinde bulunduğu duygu varlığı/yokluğu durumu ile ilintili olan gülme ya kişinin fiziki bir etkiyle/duygu durum hâliyle ya da mizah olgusunun etkisi ile gerçekleşir. “Gülme gibi bedensel bir tepkiyle başlayan mizah; başkaldırı, sosyal eleştiri, dikkat çekme, kınama, dışlama, alay etme, statü kazanma/kaybetme gibi psikolojik ve sosyolojik etkilerle sona erer. Eğlenmenin hem kendisi hem de temel unsuru olan mizah aynı zamanda bir iletişim aracıdır ve kültürel kodlamalar taşıyan işlevleri, ait olduğu toplumun sosyal yapısını ve gelişimini etkiler. Bu anlamda mizah, üretildiği toplumun kültürel doku analizinde önemli bir veri olarak kullanılabilir.” (Öğüt-Eker 2014: X). Bunun yanı sıra mizah ve gülme ikili yapısına “içiçelik bağlamında” yaklaşıldığında gülme tepkimelerinin arka planında her zaman mizah olmamasına karşın mizah öğelerinin kişiyi her zaman güldürebildiği dikkati çekmektedir.

Toplumların arkaik zamanlardan başlayarak mizahî belleklerine yönelik çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Türk mizahî belleğinin¹ tespitine yönelik pek çok çalışma² yapılmış olmasına karşın IX. yüzyıl öncesi dönemle ilgili incelemelere rastlanılmamaktadır. Söz konusu nedenle bu çalışmada

IX. yüzyıl öncesi Türk kültüründe mizahın kullanılma biçimleri/yöntemleri incelenecektir.

Çalışmada sözlükler ile Türk mitolojisi, Eski Türk Metinleri ve Çin kaynaklarından örnekleme yöntemiyle seçilen IX. yüzyıl ve öncesine ilişkin mizahî unsurlar derlenip işlenerek bütün oluşturulmaya çalışılacak, mizah kavram ve kuramları zemininde değerlendirilecektir.

1. Mizah

Bronislaw Malinowski'ye (1992: 105) göre “hareket” temel ihtiyacının kültürel cevabı “etkinlikler”dir. Gülme de hareket ihtiyacını karşılayan kültürel cevaptır. Çünkü sağlıklı, dingin insanın kaslarının çalışıp enerji boşalımı yaparak psikolojik rahatlamayı yaşayabilmesini sağlayan yöntemlerden biri gülmedir. Fizikî/tıbbî tetikleyicilerle duygu-durum hâlinin dışı vuruşundan başka gülmeyi sağlayan öge mizahdır.

“Malzemesi eğlendirici; kuramları ve felsefesi ciddi” olan mizah “algılama, anlama ve değerlendirme süreçlerini içeren bilişsel bir olgudur”. İşlevleri, pratikleri ve sonuçlarıyla çeşitli “paradoksları” da içeren mizah; üzerinde yapılan çalışmaların “akademik/popüler olmak üzere farklı boyutlarının bulunması”; “negatif ve pozitif” özellikleri içermesi; eğlendiriciliğine karşın ciddiliği ve “kurum kültüründeki yöneten yönetilen arasındaki mücadelede” bir yandan “gerilim yaratmasının” yanı sıra “gerilim azaltma” karşıtlıklarına da sahiptir (Öğüt-Eker 2014: X, 4, 5, 8).

İnsan, gülebilmesi için, acıma ve sevgi duygularından anlık olarak da olsa arınmalı, hayatın sıradanlığını simgeleyen mekaniklik ve monotonluk bozulmalı, acımasızlığın yarattığı

katılıkla harekete geçmelidir. Çünkü komiklik katılıktır; gülme ise buna verilen cezadır (Bergson 2011: 11-47). Mutlak bir katılık ve unutkanlık veya bilinçsizce yapılan mekanik tekrarlar komiği doğurur (Critchley 2002: 2). Bu görüşlerden yola çıkıldığında gülmenin özellikleri altı başlık altında toplanabilmektedir. Bunlar, insana özgü olması, duygusuzluk, hatanın cezalandırılması, mekanik/sıradanlık, insanın nesneleşmesi ve aykırı fiziksel olayların varlığıdır. Kültürel bellekte karşılık bulması, çağrışım yapmasıyla doğrudan ilintili olan mizah ve gülme olgularının işlevleri açık (keyif verme/eğlendirme, eleştiri/hoşgörü) ve kapalı (protesto/tahrip etme, iş organizasyonlarında yarar ve zarar, sosyalleşme, gerilim azaltma, savunma/saldırı, savaşta protesto, başarılı savunma mekanizması, yararlılık, tıpta tedavi, sosyal tarihin kod/mesajlarını taşıma, problemlerle başa çıkma/hayata tutunma) işlevler şeklinde sınıflandırılmıştır (Öğüt-Eker 2014: 23-44, 64).

Tekrarlar; sözcüklerin cinash/yanlış kullanımları; abartılı anlatımlar, yanlış anlamalar, etnik gruplar, komiklik öğeleri; yerel söyleyişler, aksanlar, argo-cinsellik-müstehcen içerikler vb. dilbilimsel öğeler mizahı doğurmakta, güçlendirmektedir. Mizahın alanları ise cinsel, etnik ve politik mizah şeklinde belirlenmiştir.³ Dona Marie Burns mizahın alanlarını⁴ altı başlık altında incelemiştir (Burns 1998: 15 vd.; Yardımcı 2010: 1-41).

2. IX. Yüzyıl ve Öncesi Türk Kültüründe Mizah

Toplumların kültürel belleklerindeki mizahî kodları yazılı kaynaklarından⁵ anlamak mümkündür. IX. yüzyıl ve öncesinde Türk kültürel belleğindeki mizahın izleri de sözlük-

ler başta olmak üzere Türk mitolojisi, Eski Türk Metinleri ve Çin kaynaklarında bulunabilir.

2.1. Sözlüklerde Mizahî Öğeler

Kaşgarî'nin (1939 "T", 1940 "II", 1941 "III") Divanı'nda mizahî unsurlarla ilgili olarak *eliklemek*: alay etmek (I: 307). *elük*: alay etme, maskaraya alma (I: 122); *katurmak*: sevinmek, öğünmek, gülmek (I: 516); *katgurmak*: gülerak katılmak (II: 188, 192, 201); *katurgan*: çok sevinen, çok öğünen, çok gülen (I: 516); *külmek*: gülmek (I: 29; II: 26, 35, 54, 65, 192, 249; III: 43); *kültürmek*: güldürmek (II: 195); *külgen*: daima gülen (II: 54); *külümsinmek*: gülümsemek, güler görünmek, gülümsemek (I: 20; II: 259, 260); *okşamak*: okşamak şakalaşmak, benzetmek (I: 282, 283; II: 286); *yaltga*: bir şeyle alay etme (Yoltga, Yultga) (III: 432); *yaltga kılmak*: alay etmek, maskaraya almak (III: 432) şeklindeki sözcükler mevcuttur.

Clauson'un (1972) sözlüğünde ise, *elü:g (elö:g)*: alay etmek (142); *eliğle:-* alay et (145); *külgü (g-)*: güldü (718); *külümsin- (g-)*: gülümse; *külünç (g-)*: gülünç (719); *külüş- (g-)*: gülüşmek; *külüşüg (g-)*: gülerak, gülümseyerek bakmak/bakan (720) şeklindeki sözcüklerle karşılaşılmaktadır.

Yukarıda bahsedilen kaynaklardaki söz varlıklarından Türklerin IX. yüzyıl ve öncesinde gülmeyi güçlü bir tepkisel dışavurum olarak günlük hayatta kullandıkları, mizah ürünleri geliştirdikleri, karşılıklı şakalaştıkları; alay etme olgusundan da üstünlüğe dayalı saldırı (Feinberg, 2005: 279-288) bağlamında mizah ögesi olarak yararlandıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca gülmenin keyif verme/eğlendirme ve sosyalleşme işlevlerinin yanı sıra

söz ve hareket komiği birlikteliği ile pozitif ve negatif mizah yaklaşımının da sergilendiği görülmektedir.

Clauson'un sözlüğünde dikkat çeken bir sözcük de *tağun* ve *tağunçı*dır (1972: 470). Söz konusu sözlükte "*tağun*: *flattery*" şeklinde verilmekte, *flattery* sözcüğü güncel sözlüklerde "yaltaklanma, dalkavukluk, övme, pohpohlama" karşılığında çevrildiği görülmektedir. *Tağun* sözcüğünün Eski Uygurca dışında görülmediğini; sözcüğün geçtiği metnin yayımcısı Gabain'in *tağunçı* sözcüğü için "yardımcı, yoldaş" gibi anlamlar verilebileceğini ifade ettiğini, Drevnetyurkskiy Slovar'da ise *tağunçı* sözcüğüne "pohpohçu" anlamı verildiğini belirten Serkan Şen, sözcüğün geçtiği bağlamda hükümdara yakın birini ifade etmesini ve *tağun*'un "dalga geçme, alay etme, pohpohlama" anlamı taşımasını bir araya getirerek *tağunçı*'ya hükümdarın soytarısı anlamı vermenin mümkün olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca Türkçe'de tek örnek durumunda olan *tağunçı* sözcüğü (Clauson 1972: 471) bir Uygur dönemi yazıtında "... "anta ötrü açataştru elig bağ amartapatr atlıg söğütñiñ ... huasın alıp tağunçısıña mamika kız tapa çınaru körüp inçä tep tedî"; "... ondan sonra hükümdar Açataştru, Amartapatr adlı ağacın... çiçeğini alıp Mamika kıza doğru kesintisiz bakıp soytarısına şöyle dedi." şeklinde yer almaktadır (Şen 2007: 319-420, Nadelyaev vd. 1969: 527, Gabain 1959: 32, Nadelyaev vd. 1969: 527, Key Dictionary 2008: 229).

Diğer yandan Eski Türk kültüründe ozanların, ölü gömme törenleri olan "yuğ" sırasında "sığıtçı" ağlayıcı/ağlatıcı "ağıtçı" sıfatı ve "yas tutturucu" fonksiyonlarıyla yer aldıkları (Çobanoğlu 2000: 127) bilinmektedir.

Hegel'in "Her şey zıddıyla vardır!" görüşü merkeze alındığında "yas tutma/ağlama" kavramının zıddına "gülme/mizah" kavramı; "ağlatıcı/ağıtçı" karakterinin zıddına da "güldürücü/güldüren" karakteri konulabilir ve her ikisi de kendi zıtlarıyla birlikte var olarak anlam kazanabilirler. Bu durumda "sığıtçı" ağlayıcı/ağlatıcı "ağıtçı" sıfatı ve "yas tutturucu" fonksiyonlarıyla yuğ törenlerinde yer alan karaktere karşı *tağunçı* "hükümdarın soytarısı" sözcüğüyle açıklandığı üzere hayatın doğal akışı içerisinde hükümdarı/halkı güldürmek, hoş vakit geçirtmek için de "soytarı" ve "güldürücü" fonksiyonlarıyla mizahı kullanan bir karakterin de var olması gerekecektir. Çünkü *tağunçı* icra sırasında muhatabının ilgisini toplamak, kontrol altında tutmak, eğlendirmek, rahatlatmak vb. nedenlerle kendisinin belirleyeceği ölçüde mizah kullanabilecektir. Bütün bunlar bir araya getirildiğinde IX. yüzyıl ve öncesinde Türklerin mizahı "icra ortamında" kullanıldıklarından söz etmek mümkündür. Ayrıca gülmenin keyif verme/eğlendirme ve sosyalleşme işlevleri ile *tağunçı*'nın icra pratiği dikkate alındığında söz ve hareket komiği birlikteliğinin yarattığı karakter komiği de ortaya çıkmaktadır.

2.2. Türk Mitolojisinde Mizah Örnekleri

Türk mitolojisine gülme içerikli karakter ve motifler bağlamında yaklaşıldığında Şaman'ın doğum esnasında güldüğü, çünkü gülmenin, hamilelik ve doğum için başlangıç olduğu; bereket, bolluk, tokgözlülük ve ölüp-dirilme gibi sembolik anlamlar içerdiği, doğa kültü arasında da derin bir bağlantı bulunduğu ve genellikle, arkaik düşüncenin bir kuralı olarak, yerin bereket gücüyle, canlı varlıkla-

rın türemesi arasında farklılık olmadığı anlaşılmaktadır. Fallisist⁶ törenlere de kitlesel gülme ve mutluluğun hâkim olduğu bilinmektedir. İnanişâ göre bu gülme, toprağın bereket gücü ve ürünün bolluğuna yardımcı olmaktadır. Gülmenin hayat veriş gücüne olan inanç Türklerin geleneksel görüşlerinde geniş yer tutmaktadır. Gülmede ölüleri diriltme gücü olduğuna inanılmakta, ölülerin aralıksız gülmelerle defnetmenin böyle bir inanca dayandığı aktarılmaktadır. Çocuğun doğumundan, sınav törenlerindeki sembolik yeniden doğuş motiflerine kadar, bütün doğma motifleri gülme ile gerçekleşmektedir (Beydili 2004: 66-67, 118-119, 225-226, 364-365).

Çuvaş mitolojisinde “Orman Ruhı” adıyla bilinen ve ormanlarda yaşadığına inanılan mitolojik karakter “Arçuri/Arçun”⁷ avın uğurlu geçmesini sağlamakta; av sırasında avcıların birbirlerine bağırarak seslendiklerinde bu varlık rahatsız olduğundan kendisini rahatsız edeni yakalayıp gıdıklayarak öldürmekte; ayrıca ürpertici kahkahalar atarak insanları korkutmaktan keyif aldığı kabul edilmektedir (Beydili 2004: 66-67). Arçuri/Arçun karakterinin insanları “kahkahayla korkutması” ile hedef kişinin yaşadığı korkulu hâl durumundan, mizahın üstünlüğe dayalı saldırı ve gülmenin hatayı cezalandırma işlevlerinin yanı sıra literatürde yer almayan “önleyicilik işlevi”nden söz etmek mümkündür. Böylece gülmenin sosyalleşme işlevi daha da güçlenmekte, hareket komiği ağırlıklı söz komiği ve negatif mizah, pratiğin temelini oluşturmaktadır. “Önleyicilik işlevi” nasıl gerçekleşmektedir? “Arçun” karakteri ormanda gürültü yapan insanları ürpertici kahkahasıyla korkutarak

uyarıda bulunmakta, gürültü yapmalarını yolunda dikkatlerini çekmekte, aksine davranmaya devam ettiklerinde “gıdıklayarak” cezalandıracağı mesajını vermektedir. Böylelikle “Arçun” karakteri ormanda ve çevrede ses kirliliğine karşı “önleyici tedbir” geliştirmekte, gülme eylemi önleyici davranış kalıbına dönüşerek gülmenin hatayı cezalandırılma işlevinden doğan ve ormanın/çevrenin korunmasına yönelik gülmenin önleyicilik işlevi ortaya çıkmaktadır. Bu nedenlerle gülmenin önleyicilik işlevinden de söz etmek mümkündür.

Saka Türklerinde var olduğuna inanılan Yer Ruhı karakterinin şerefine, nüfusun artması ve bereketin sürmesine yönelik olarak cinsel ihtiras yaratmak amacıyla yapılan “Calin Alma”⁸ ritüeli sırasında elindeki tokmağı davuluna vurarak at gibi kişneyip zıplayan Şaman’ın üzerine törene katılan kadınlar da kahkahalarla ve atın kişneyişini taklit ederek atlamaktadırlar (Beydili 2004: 118-119). Calin Alma ritüelinde cinsel ihtiras yaratmak için kadınların kahkahalar atması, atın kişnemesini taklit etmesi motifinde gülmenin doğallığın yitirilmesiyle oluşan yapaylaşmanın ortaya çıkardığı aykırılık işlevi görülmektedir. Bununla birlikte Şaman’ın sürekli kişneyip zıplaması, kadınların da bunları tekrarlamaları bir yandan yapaylaşmayı diğer yandan da mekanikliğin aşılmasıyla sıradanlaşmayı oluşturmaktadır. Ayrıca hareket komiği ve pozitif mizah öğelerini içerisinde barındırdığı, gülmenin keyif verme/eglendirme ile sosyalleşme işlevleri görülmekte, komiği oluşturan öğelerin arasında cinsel/müstehcen içerik de yer almaktadır. Burada, yine literatürde yer almayan, gülmenin “tamamlama işlevi”nden söz edilebilir. Mitolojik Calin Alma ritüe-

linde sürekli gülme ve kakhaha atma hareketi ile ritüel desteklenmekte ve etkisinin artacağına inanılmaktadır. Bilindiği üzere gülme kişinin içinde bulunduğu duygu varlığı/yokluğu durumu ile ilintilidir; ya fizikî bir etkiyle/duygu durum hâliyle ya da mizah olgusunun etkisi ile gerçekleşir. Calin Alma ritüelinde gülme eylemi, mizah olgusunun aksine ritüelden beklenen sonucun elde edilebilmesi için kişinin kendini gülmek zorunda hissetmesine dayalı, duygu varlığı/yokluğu halinden öte zorunlu, kontrollü ve istekle icra edilen bir tepki olarak gerçekleşmektedir. Böylelikle gülme tepkimesi ritüelin tamamlanmasına önemli katkı sağlamakta, gülmenin bir ritüelin asıl veya tamamlayıcı ögesi olabilme hali ortaya çıkmaktadır. Bu nedenlerle gülmenin tamamlama işlevinden de söz etmek mümkündür.

Kazak-Kırgız mitolojisinin güldürü cini Kulturkaç/Küldürğiş⁹ karakterinin insanları ormanda yakaladığında onlara komiklik yapacağına veya gıdıklayacağına inanılmaktadır (Beydili 2004: 364-365). Küldürğiş karakterinin insanları mutlu etmek için sözle veya gıdıklayarak güldürmesi motifi keyif verme/ eğlendirme, gerilimi azaltma ve sosyalleşme işlevleri ile açıklanabilirken; hareket komiği ve pozitif mizah öğelerinin varlığını da ortaya koymaktadır.

Buraya kadar yapılan incelemede, Türk mitolojisinden derlenen örneklerin ağırlıklı hareket komiğinin yanı sıra pozitif mizah öğelerini içerdikleri; mizahın üstünlüğe dayalı saldırı/ hatayı cezalandırma/sosyalleşme/ keyif verme, eğlendirme işlevlerini taşıdıkları görülmektedir. Ayrıca mizahın, yönerge oluşturma ve bir ritüelin asıl veya tamamlayıcı ögesi olma işlevi

olarak isimlendirilebilecek iki yeni işlevinin de olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.3. Çin Kaynaklarında Türk Mizahı Örnekleri

İnsanlar, içinde nükte/şaka bile olmayan şanssızlıklara, ahlaksızlıklara hatta başkalarının zayıflıklarına da gülerler (Feinberg 2005: 279). Çin Kaynaklarında “zayıflıklara gülme” kuralıyla özdeşleşebilecek Türk kültür motifleri mevcuttur.

Liu Mau-Tsai'nin (2006: 20) aktardıklarına göre Köktürkler yeni bir hükümdar seçildiğinde yüksek rütbeliler onu bir keçeğe oturarak güneş yönünde dokuz kez döndürürler. Her dönüşte tebaa hükümdarı selamlar. Sonrasında ata bindirdikleri hükümdarın boğazına ipek bir bez dolayarak soluk alışını yavaşlayıncaya değin sıkırlar. Sonrasında bağı çözerek “Kaç yıl bizim hükümdarımız (kağan) olarak kalacaksınız?” şeklinde sorarlar. Yarı baygın durumdaki Kağan süreyi açık seçik söyleyemez, ağzından karmakarışık dökülen sözcüklerden, hükümdarlık süresini tahmin ederlerdi.

Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin 981/984 yılları arasında Uygur Türk bölgesine yaptığı seyahatinin anlatıldığı seyahatnamede “Onlar, gümüş ve pirinçten yaptıkları tüpleri su ile dolduruyorlardı. [Bu tüplere] basarak suyu fişkırtırlar yahut birbirlerine su atarak spor yaparlardı. Bu [oyuna] Ya-yang-ch'i ch'ü-ping (Erkek Ch'i'nin sıcaklığının yok edilmesi) denir” (İzgi 1989: 60) kaydıyla karşılaşılmaktadır. Chavannes (2007: 100) Uygur Türklerinin günlük hayatlarından söz ederken “Eğlence olsun diye birbirlerine su serperler” şeklinde belirtmektedir.

İlk örnekteki hükümdarın boğazının soluk alışını yavaşlayıncaya kadar ipek bezle sıkılması, sonrasında yarı

baygın durumda iken soruya cevap alınmaya çalışılması ortamında icracılar için üstünlüğe dayalı saldırı, hükümdar için anlık zayıflık söz konusudur. Bu durum mizahı ve gülmeyi doğurmaktadır. Yine bu pratikte mizahın üstünlüğe dayalı saldırı işlevinin yanı sıra hareket komiği olgusu dikkati çekmektedir. Pratikteki hâkim öge hareketin oluşturduğu hareket komiği ve eyleme maruz kalan hükümdarın acze düşmesine gülünme ihtimalinin yarattığı negatif mizah olgusudur.

İkinci örnekte kişilerin birbirlerine “su fişkirtmaları/serpmeleri” hareketinde serpen için üstünlüğe dayalı saldırı iken, serpilen için de anlık zayıftır ve bu durum da mizahı ve gülmeyi doğurmaktadır. Bununla birlikte birbirlerine su fişkirtma/serpme hareketinde mizahın üstünlüğe dayalı saldırı ile keyif verme ve eğlendirme işlevlerinin yanı sıra hareket komiği olgusu da görülmektedir. Burada da hâkim ögeler “su fişkirtma/serpme” hareketinin oluşturduğu hareket komiği, yine bu pratiğin arka planında varolan “erkek sıcaklığının yok edilmesi” girişiminin ortaya çıkardığı cinsel mizah ve su serpilmesine maruz kalan kişinin acze düşmesine gülünmesinin yarattığı negatif mizah olgusudur.

Yukarıdaki iki örnekte açıkça nükte/şaka olmamasına karşın kişilerin anlık zayıflıkları söz konusudur ve bu durumda acıma ve sevgi duygularından anlık olarak arınan diğer insanlar acımasızlığın yarattığı katılıkla gülebilecekleri gözden uzak tutulmalıdır.

2.4. Eski Türk Metinlerinde Mizah Örnekleri

Uygur dönemi “Uygurca Üç Hikâye” kitabındaki “Uı IV-D” başlıklı hikâyede hayvanlar konuşurulmak-

tadır (Müller-Gabain 1946: 64-86). Hayvanların konuşurulmasıyla doğallık yitirilerek¹⁰ yapaylaşma ortaya çıkmakta ve aykırılık oluşmakta; metnin tamamında ağırlıklı hayvanların konuşulmaya devam edilmesiyle mekanikleşme sağlanmakta, mizah gerçekleşmektedir. Gülmenin keyif verme, eğlendirme işlevinden söz edilebilecek bu örnekte söz komiği temelinde pozitif mizahın oluştuğu görülmektedir.

Uygurca el yazması “İyi ve Kötü Prens Öyküsü”nde XXIII, XXIV ve XXV’inci bölümlerde bulunan “... ol ödün baranas uluşta bir adgü alp yerçi subçı bar erti kaç qata taluy-qa kirip beşar yüz arin barıp esan tükal kalmış erti incip sakiz on yaşayur qarı erti yena ekki közi körmaz erti ol beş yüz ar qamuryum ol körmaz yerçika ötünti-lar ... ol ödün tegin özi barıp golln yetip içgarü qanı qan tapa kigürdi qanı qan inca tep yarlıyqadı bir kiya amraq oylumın sizina tuturuz men esan –asan- tükal kalürün tep yarlıyqadı ötrü ol abıçqa ay ıylaya qan-qa inça tep ötüm... (... o sıralarda, *Beneras ülkesinde iyi, cesur, bir rehber-gemici vardı. Kaç kere okyanusa gitmiş ve (her seferinde) beşer yüz adamıyla yola çıkıp, sağ salim geri gelmiş idi. Ama o seksen yaşında yaşlı bir adamdı, üstelik iki gözü de görmüyordu. O beş yüz adamın hepsi de o kör rehberine başvurdu. Bu arada, prens de bizzat oraya gidip, onu kolundan çekerek saraya –içeriye-, han babasının yanına getirdi –girdirdi-. Babası han –rehber- şu buyruğu verdi: Biricik sevgili oğlumu size emanet ediyorum. Onu sağ salim geri getirin dedi. ...)* (Hamilton, 1998: 22-23) parçasındaki iyi, güçlü ve tecrübeli bir gemici beklentisinin karşısına seksen yaşında ve görme engelli

bir gemicinin çıkarılmasıyla, doğallık yitirilmekte, yapaylaşmanın ortaya çıkardığı aykırılık ile pozitif komiğin oluşturulduğu görülmektedir.

Uygur dönemi “Dantipali Bey Hikayesi”nde “biş yüz sığın-lar isig öz korkuncına ögsüz bolup yirke yapşını sığıntı-lar. .../işin böksikin ömgekle-diler... (... beş yüz geyik, can korkusuy-la şaşkına dönüp, yerlere yapışarak sindiler. ... bağır üstü süründüler...)” (Müller, Gabain, 1946: 38), satırları dikkat çekicidir. Geyik, tilki gibi sessizce yürüyemeyeceği, karın üstü sürünemeyeceğinden burada ironi türü mizah söz konusudur. Hikâyede “ge-yiklerin karın üstü sürünmesi” motifiyle doğallık yitirilmekte ve yapaylaşma ortaya çıkardığı aykırılık ile pozitif hareket komiği oluşmaktadır.

Uygur dönemi İrt Bitig metnine (Orkun, 1986: 263-283) mizah bağlamında yaklaşıldığında “altun başlı yıl-anım (*iltun b.şlıg yıl.n m[e]n*)” (s. 267); “altun kursağımı kılıca keserek... (*itun kuru gs.k.mın kıl.cın k[e]s ip[e]n*)” (s. 267); “... yağlı [bir] kaşık kenarı yalayarak dirilmiş ölümden kurtulmuş... (*y[a]glıg k[e]miç bulun[ı] n y[a]lg[a] yu tirilmiş ölümde ozmış tir*)” (s. 268); “zayıf at semizlediği yeri hatırlayarak fırlayıp varmış oradaki yerde [bir] hırsızla karşılaşıp [onu] tutarak binmiş memelerine kadar zehirlenerek harekete gayri muktedir kalır. (*tur[ı]k [a] t s[e]mriri yirin öp[e]n yüğürü b[a]rmiş utru yirde ogrı so[o] uşup tut u[u]p[a] n minmiş yiline kudursug innına t[e]ği y[a]grıp[a]n k[a]mş[a]yu um atın turur.*)” (s. 268-269) ifadeleri kayda değerdir. Bu örnekte de “altun” kelimesinin tekrarıyla dilbilimsel öğelere başvurulmakta; “yağlı kaşık kenarı yalayarak dirilme, ölümden dönme”, “zayıf atın semizlediği yeri hatırlayıp

oraya varması”, “hırsızın binmesi ile atın memelerine kadar zehirlenmesi” şeklindeki motiflerle abartılı ve doğallığı yitirerek yapaylaşma oluşmaktadır. Böylelikle hareket komiğine dayalı pozitif mizah ortaya çıkmaktadır.

“Maytırsimit” kitabında (Tekin 1976) da mizahi öğelere rastlanılmaktadır. Kitapta “öğrenmeyen veli” ifadesi dokuz kişi için ardışık tekrar edilmekte (s. 188-189); böylelikle yapaylaşma ve mekaniklik aşularak sıradanlaşma gerçekleşmektedir. Yine kitapta “Güneş (veya) ay tanrısı kılığına girip ...” (s. 191) ifadesi dikkat çekmektedir ki bir insanın tanrı kılığına girmesi hayatın doğal akışı ile bağdaşmayacağı göz önünde bulundurulduğunda doğallığın yitirilerek yapaylaşmanın ve aykırılığın ortaya çıktığını söylemek mümkün görülmektedir. Ayrıca kitapta abartılı anlatımlarda dikkati çekmektedir: “... Yüz (6) yıl yaşadım, geceler dikkatle sayılacak olsa (7) 43200 (8) gece geçti. Bu kadar uzun bir zamanda beri geceleyin de ... (11) Hikmet, hiç uyumadım...” (s. 196). Söz konusu örneklerde Maytırsimit kitabında abartılı, tekrarlara dayalı dilbilimsel öğeler kullanılarak, aykırılık ve sıradanlaşma zemininde söz komiği oluşturularak pozitif mizahtan yararlanıldığı görülmektedir.

Yukarıdaki Eski Türk metinlerinden derlenen örneklerde mizahın üstünlüğe dayalı saldırı zemininde, gülmenin doğallığın yitirilerek yapaylığın ortaya çıkardığı aykırılık işlevleriyle birlikte abartı ve benzetmeye dayalı dilbilimsel öğelerle cinselliğin ve ironi türünün kullanıldığı; hareket komiği ağırlıklı pozitif mizahın ortaya çıktığı görülmektedir.

Sonuç

Genelde parçalar sistematik yaklaşımla bir araya getirildiğinde bir bütün olabilmekte ve üzerinde yapılacak değerlendirmelere zemin hazırlamaktadırlar. Diğer toplumlar gibi Türklerin de mizahî belleğindeki kodları ortaya çıkarmak için kaynaklardaki parçalar mizah kuram ve kavramları sistematığında bir araya getirildiğinde Türk mizah kültürünün bütünü ortaya konulabilecektir. Bu düşünceden hareketle kaynaklardaki örneklemeler incelenerek IX. yüzyıl ve öncesinde Türklerin mizahî söz varlığı, mitoloji, öykü, pratik ve ritüel, şölen vb. pek çok alan, mekân ve anlatım türünde kullandıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte elde edilen veriler mizah bağlamında oluşturulan tablo (Tablo 1) üzerinde irdelendiğinde:

IX. YY. ÖNCESİ TÜRK KÜLTÜREL BELLEĞİNDE MİZAHIN İZLERİNİ İNCELEME TABLOSU (Tablo-1)															
Kaynak Metin	Aykırlık	Sıradanlaşma	Hataının cezalandırılması	Üstünlüğe dayalı saldırı	Dilbilimsel öge kullanımı (Tekrarlar-Abartı-Ginselfik)	Söz komiği	Hareket komiği	Karakter komiği	Keyif verme ve eğlendirme işlevi	Sosyalleşme işlevi	Tamamlama işlevi	Önleyicilik işlevi	Pozitif mizah	Negatif mizah	İroni
Divan-ı Lügat-üt Türk				X		X	X		X	X			X	X	
An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish				X		X	X	X	X	X			X		
Mitolojik Arçuri/Arçun karakteri			X	X		X	X			X		X		X	
Mitolojik Calin Alma ritüeli	X	X			X		X		X	X	X		X		
Mitolojik Küldürğış karakteri								X	X	X			X		
Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Seyahatnamesi				X	X		X		X					X	
Hükümdarın boğazının ipek bez ile sıkılması				X			X							X	
Chavannes				X	X		X		X					X	
"Uygurca Üç Hikâye" kitabındaki "Ui IV-D" başlıklı hikâye	X	X				X			X				X		
"İyi Kötü Prens" öyküsü	X												X		
Dantipali Bey Hikâyesi	X							X					X		X
Irt Bitig	X				X		X						X		
Maytrisimit	X	X			X	X							X		
Toplam	6	3	1	6	5	5	8	3	7	5	1	1	9	5	1

a. İncelenen onüç örnekte aykırılık, mekanikleşme, hatanın cezalandırılması, üstünlüğe dayalı saldırı, dilbilimsel öge (cinsellik-müstehcenlik, tekrarlar, abartılar) söz/hareket/karakter komiği gibi özellik ve ögeler ile keyif verme/eğlendirme, sosyalleşme vb. işlevlerle birlikte pozitif ağırlıklı mizah yaklaşımları dikkat çekmektedir.

b. Beş örnekte doğallığın yitirilerek yapaylaşmanın ortaya çıkardığı “aykırılık” özelliği görülmektedir. At kişnemesinin taklit edilmesi, hayvanların konuşturulması, kör denizci karakteri, tanrı kılığına girme, geyiklerin sürünmesi vb abartılı ve gerçek üstü anlatımlarla doğallık yitirilerek yapaylaşma ortaya çıkmakta; aykırılık oluşturularak mizah gerçekleştirilmektedir. Ayrıca üç örnekte hareket tekrarlarından oluşan “sıradanlık” örneklerdeki mizahî unsurları oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra bir örnekte “gıdıklama” motifiyle “hata- nın cezalandırılması”na dayalı mizah görülmektedir.

c. Altı örnekte alay etme, aşağılama, hamamda zor duruma düşürme, su serpmeye, hükümdarın boğazını ipek bezle sıkma gibi motiflerle “Üstünlüğe dayalı saldırganlık” zemininde mizah gerçekleştirilirken; beş örnekte dilbilimsel öge kullanımı yoluyla mizah oluşmaktadır. Yine beş örnekte “Söz komiği”, sekiz metinde “Hareket komiği” görülmesine karşın karakter komiğinin yaratılamayış paradoksu dikkati çekmektedir.

d. Yedi örnekte mizahın “Keyif verme/eğlendirme”, beş metinde “Sosyalleşme” işlevi görülmektedir.

e. Ayrıca bugüne kadar literatürde söz edilmemesine karşın mizahın iki yeni işlevi daha olduğu ortaya çıkmaktadır. İlki, ormanda gürültü yapanları kahkahasıyla ikaz ettiğine inanılan mitolojik Arçuri/Arçun karakterinin bu hareketinin sonucu olarak hatayı cezalandırılma işlevinden doğan ve ormanın/çevrenin korunması için gülmenin önleyicilik işlevi –or- manda ve çevrede ses kirliliğine karşı adı konulmamış bir önlem– olarak isimlendirilebilecek bir işlevdir. Böylece gülmenin sosyalleşme işlevi daha da güçlenmektedir. İkincisi ise, gülmenin tamamlama işlevi şeklinde isimlendirilebilecek tespittir. Mitolojik Calin Alma ritüelinde sürekli gülme ve kahkaha atma eylemi ile ritüel desteklenmekte ve etkisinin artacağına inanılmaktadır. Böylelikle gülmenin tamamlama işlevi ortaya çıkmaktadır.

f. Örneklerde ortaya çıkan bir diğer öge de pozitif ağırlıkta negatif mizahın da mevcudiyetidir. Dokuz metinde pozitif mizaha karşı beş metinde negatif mizah unsuru dikkati çekmektedir.

İrdelenen onüç örnek metin bağlamında ileri sürülebilir ki, IX. yüzyıl ve öncesinde Türkler mizahı keyif almak/vermek, eğlenmek/eğlendirmek, hatayı cezalandırmak, suçu önlemek ve sosyalleşmek için; aykırılık zemininde, dilbilimsel ve üstünlüğe dayalı saldırı öğeleriyle oluşturdukları hareket komiği öncelikli ve pozitif ağırlıkta kullanmışlardır.

NOTLAR

- 1 Bellek/Kültürel Bellek: Kodlama, saklama, çağırma şeklinde üç aşamalı işleve sahip belleğin, fizyolojik ve nörolojik boyutlarının yanında, sosyal/ kültürel boyutları da bu-

- lunmaktadır. Maurice Halbwachs'e göre üç boyut bellek vardır. İlk boyut belleğin sosyal çevresi (Bireysel bellek yaradılıştan biçimlenir ve çoğunlukla sosyo-kültürel olgular tarafından harekete geçirilir), ikincisi aile belleği kavramı (Aile gibi özel kurumların, sözlü tarih içinde taşıdığı önem), üçüncüsü bellek yerleri kavramıdır (Kültürel belleğin topografik yönleri bulunur). Jan Assmann belleği, mimetik bellek (taklit sonucu edinilen davranış alanlarıdır), nesnel belleği (Günlük hayatta yararlanılan araç gereçler, yaşanılan mekânlar, kullanılan eşyalarla şimdiki zaman yaşanırken geçmişi hatırlanan zaman dizimidir), iletişimsel bellek (insanın dil ve bireysel iletişim kurma yeteneğini kapsar) ve kültürel bellek (mimetik, nesnel ve iletişimsel belleğin bütünlük içinde bulunduğu alan) olarak dört boyutta ele almaktadır. Kültürel belleğin temel özelliği anlam aktarımıdır. Toplumlar, kimlik ve değerlerini, kültürel bellek aracılığıyla yaşar ve yaşatırlar. Richard Miller ise kültürel belleğin, toplumun ortak tarih ve kimliğini koruduğunu vurgulamaktadır (Geniş bilgi için bkz.: Assmann 2015: 27-28, 56 vd., Erll 2008: 8, Evkuran 2014, Ögüt-Eker 2014: 83-86, Sözlük 2005: 240).
- 2 Geniş bilgi için bkz.: Kaşgarlı Mahmud'un Muzipliği (Ercilasun 2009), Dede Korkut Kitabı'nda Mizah (Güvenç 2911: 157;180), Alpamış Destanı'ndaki mizahi öğeler (Öz-Özcan 2006), konuları çoğu zaman fantastik, kahramanları kurmaca olan aşık tarzı "güldürme ve eğlendirmeye yönelik destanlar" (Çobanoğlu 2000: 92-94), Divan-ı Lügat-it Türk'te rastladığınız fıkra türleri (Aksoy-Sheridan 2007), Çorumlular Mizahı Nasıl Kullanıyorlar? (Veren 2016: 675-691).
Kutatgu Bilig'den mizah örneği:
mini emgetür til idi ök telim "Bana dilim pek çok eziyet çektiyor"
başım kesmesini keseyim tilim "Başımı kesmesinler de ben keseyim dilim"
sözünü küdezgil başım barماسun "Sözüne dikkat et, başın gitmesin"
tilini küdezgil tişin sımasun "Dilini tut, dişin kırılmasın" (Arat 1991: 33).
Atabütü'l-Hakayık'ta yer alan mizah örneği:
neluk malka munça suk ol bu özün "Nefsin mala karşı neden bu kadar haristir?"
könülge kamm ol tilinge sözün "Gönülde gamın ve dilinde sözün (hep) odur"
barur sen bu malın yağınka kalur "Kendin gidersin, bu malın düşmanına kalır"
uyadıp birürler sarıngu bözün "Sarınacak

bezini de (kefenini de) utandıkları için verirler" (Arat 1992: 74).

- 3 Geniş bilgi için bkz.: (Ögüt-Eker 2014: 123-131, Öngören 1978, Özcan 2002, Baudelaire 1997, Morreall 1997, Ross 1998).
- 4 Dona Marie Burns mizahın alanları altı başlık altında incelemektedir: Bunlar, Sözcük Oyunu: Mizah, bazı kelimelerin iki anlamıyla kullanılarak oluşturulur. Etnik Mizah: Mizah, farklı kişilerden oluşan farklı kültürlerden de yararlanmaktadır. Basmakalıp Sözler: Mizah, belirli gruplar ve insan tipleri hakkında abartılı toplumsal kavramlarını kullanmaktadır. Mizah çeşitleri içinde aynı cümleler, benzer kişiler yer alır. Ticaret Hayatı: Mizah, çeşitli meslek gruplarına ve iş hayatına ilişkin konulara da girmektedir. Aşağılama veya Şiddet İçerikli: Mizah insan ve hayvan kusur veya zayıflıklarını küçümser ve bunu kendi içinde kullanır. Cinsel İçerikli: Mizah, doğrudan veya dolaylı olarak cinsel içerikli konulara da yer verir. Geniş bilgi için bkz.: Burns 1998: 15 vd., Yardımcı 2010: 11).
- 5 Geniş bilgi için bkz.: (Fenoglio 2007, Ögüt-Eker 2014, Huizinga 2000).
- 6 Erkek cinsiyet organına (Fallus) tapınma olarak bilinen "Fallisizm" fallus kültü Asur, Fenike, Antik Yunan, Mısır, Hindistan, Uzakdoğu ve Japon Şinto kültürlerinin gizemli ritüellerinde kullanılan simgeydi. Antik Yunan'da Şarap Tanrısı Dionysos adına düzenlenen ve bahar mevsiminde üç gün süren Dionysos şenliklerinin ön önemli eğlence aracı fallus idi ve Atinalıların tarlayı süren saban gibi değerlendirilir ve bereket sembolü olarak kabul edilirdi. M.Ö. 430'da Periklus döneminin sonuna kadar Atina'da, erkek üstünlüğünü ile güç ve şiddet kültürünün birleşimi olan fallisizm hüküm sürdü. Antik Yunan ve Roma toplumlarında, her zaman ereksiyon hâlindeki çok büyük bir fallusla resmedilen tanrının heykel ve resimlerinin, tarlalarda bereket simgesi ve kötü ruhlara, olumsuzluklara karşı bir tür muska olarak kullanıldı. Dionysos törenlerinde de kadınlar, ağaçtan/taştan yapılmış devasa fallusları taşıyor, üstüne binerlerdi. Geniş bilgi için bkz.: (Ögüt-Eker 2014: 174-177, Mackey 2003: 158-159, 628, Keuls 1993: 1-4, 13, 76-78, Otto 1995: 54, 70-71, 164-165, 175).
- 7 "Arçuri (Arçun): Çuvaş mitolojisinde "Orman Ruhı" kabul edilen ve ormanlarda yaşadığına inanılan, şeytanî bir varlıktır. Uzun saçlı, kara görümlü, vücudu tüylerle kaplı, ikisi önde, ikisi arkada dört gözü ile üç eli, üç ayağı vardır ve 'Arçun' adıyla bilinir.

- İnsanları öldürmez, bedenlerine zarar verir. İnanışa göre, 'Arçun' arkaik zamanda iyi ruh iken Hıristiyanlığın kabulünden sonra kötü ruha dönüşmüştür. İnanışa göre, avın uğurlu geçip geçmemesi, onun elindeydi. Bu varlığın rahatını bozmak tehlikeli olurdu. Bu ruh onu rahatsız edici bir sesle, birbirini çağırınları aklında tutar; onları yakalayıp gıdıklayarak öldürürdü. Kılık değiştirme becerisine de sahip olan 'Arçun'un en çok zevk aldığı şey; ürpertici bir kahkaha atarak, tokat sesine benzer sesiyle insanları korkutmaktır" (Beydili 2004: 66-67).
- 8 "Calin: Saka Türklerinde Yer Ruhuna itahafen yapılan törendir. İnanışa göre 'Calin Alma', cinsel ihtiras yaratmak amacıyla yapılır. Tören, aynı yerde yaşayan birkaç kişi tarafından birlikte gerçekleştirir. Yiyeceklerin hazırlandığı 'Calin Alma' töreninde, dünya ağacını temsilen, dalı budaklı bir ağacın altında yer hazırlanıp, yere üç direk saplanır, direklerin başı, kızık konulabilecek şekilde oyulur, kızık Ulu Ana'nın şerefine içilirdi. Direklerin çevresine, sık yapraklı, genç toz ağacın (beyaz kabuklu, bol yapraklı bir ağaç) budakları bastırılır, arasına da siyah/beyaz yünden örülmüş, ip çekilirdi. Bu iplere Yer Ana'nın şerefine, bez parçası, at tüyü ve benzeri şeyler asılır, bu direklerin etrafı çitlerle çevrilir, böylelikle Ulu Yer Ana temsil edilirdi. Tören günü insanlar o alana toplanır ve şamanın gelmesini beklerdi. İnanışa göre, kötü ruhları olan şamanlar bu merasimi gerçekleştiremezdi. Şaman, Yer Ana'nın yanına gittiği zaman, ellerinde toz ağacı tutan otuz dokuz kız ve otuz dokuz oğlanla dansa başlar, burada temsili olarak bulunana Yer Ana'nın yanına gelerek, ondan 'Calin', yani dinsel ihtiras gücü ister, yer anadan 'Calin' alan şaman, elindeki tokmak ve davuluyla at gibi kişneyip, havaya fırlatmaya başlar, merasime katılan kadınlar da kahkaha atıp, at gibi kişneyerek, şamanın üzerine atlarlar, ihtiras yaratan hareketler yaparlardı. Merasimdeki erkekler, kadınları kenara çekip, şamanı onların elinden alırlar, o zaman, şaman yerinden kalkıp ışık çalmaya ve tokmağıyla daireler çizmeye başlar, kadınlar kendilerine gelip, sakinleşerek yerlerine otururlardı. Söylenenlere göre, bu merasim sırasında kadınlardan bol miktarda ter akar, yanakları kıpkırmızı olurdu. Şaman, Yer Anadan aldığı 'Calin'i olduğu gibi üç defa kadınlara doğru bırakır, bunun etkisiyle çoşan kadınlar, elbiselerini çıkarıp şamanın üzerine atlarlar. Şaman, nüfusun artması ve bereketin durmadan sürmesi için

Yer Ana'dan aldığı "Calın"ı, erkekler ve hayvanlara da fırlatırdı. Saygıdeğer ve tanınmış kadınların katılmadığı bu merasim, gün batımından tanyeri ağarana kadar sürerdi" (Beydili 2004: 118-119).

- 9 "Küldürgiş – Türk ve Altay (Kazak-Kırgız) halk inancında güldürü cini: Kulturkaç olarak da bilinen Küldürgiş karakteri ormanlarda ve çöllerde yaşayan, çok büyük göğüsleri olan kızlardır. İnsanları yakalayınca onları güldürecek davranışlar sergilerler. İnsanların yollarını kesip gıdıklaırlar" (Beydili 2004: 364-365).
- 10 Bkz.: Gülmenin Özellikleri; Aykırı fiziksel Olaylar (Öğüt-Eker 2014: 27).

KAYNAKLAR

- Aksoy-Sheridan, R, Ashlan. "Temel Fıkralarıyla Ötekileştirme Boyutu". *Millî Folklor* 75 (Güz 2007): 95-113
- Arat, Reşid Rahmeti. *Kutadgu Bilig/Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi, 1991.
- . *Atabetül-Hakayık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Assmann, Jan. *Kültürel Bellek*. 2. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Baudelaire, Charles. *Gülmenin Özü* (Çev.: İrfan Yalçın), İstanbul: İris Yayıncılık, 1997.
- Bergson, Henri. *Gülme*. (Çev: Yaşar Avunç). 3.Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Beydili, Celal. *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın Yayınları, 2004.
- Burns, Donna Marie. University students' responses to and preferences for various types of humor. Unpublished doctoral dissertation, State University of NewYork, Albany, 1998.
- Chavannes, Edouard. *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri* (Çev.: Mustafa Koç). İstanbul: Selenge Yayınları (e- Kitap), 2007.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Pres, 1972.
- Çobanoğlu, Özkul. *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Critchley, Simon. *On Hummour*, London; New York: Routledge, Tayyor&Francis Group, Thinking in Action Seies, 2002.
- Ercilasun, Ahmet Bican. "Kaşgarlı Mahmut'un Muzipliği". *Hacettepe Üniversitesi, 2'inci Uluslar arası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Söleni Bildirileri* (Ankara, 28-30 Mayıs 2008). Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009.
- Feinberg, Leonard. "Mizahın Sırrı". *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar II*. (Çev. Ali

- Çelik-F. Gül Özyağcıoğlu Koçsoy). Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005.
- Fenoglio, Irène. *Doğu'da Mizah*. (Haz. Irène Fenoglio-François Geogon), (Çev. Ali Berk-tay), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Gabain, Annemaria von. *Türkische Turfantexte X. Das Avadāna des Dämons Átavaka*. Bearbeitet von Tadeusz Kowalski+Aus dem Nachlass herausgegeben. Berlin: Akademie Verlag, 1959.
- Güvenç, Ahmet, Özgür. "Dede Korkut Kitabında Mizah". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* [TAED] 46, 2011.
- Hamilton, James, Russell. *İyi ve Kötü Prensi Öyküsü-Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Budhacılaşma İlişkin Uygurca El Yazması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- Huizinga, Johan. *Homo Ludens* (Çev.: Kılıçbay, M.Ali.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 4. Baskı, 2000.
- İzgi, Özkan. *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Kaşgarlı, Mahmud. *Divanü Lügati-t Türk Tercümesi*. (Çev.: Atalay Besim) Ankara: Alaaddin Kırıl Basımevi. Cilt I, 1939.
- . *Divanü Lügati-t Türk Tercümesi*. (Çev: Atalay Besim) Ankara: Alaaddin Kırıl Basımevi. Cilt II, 1940.
- . *Divanü Lügati-t Türk Tercümesi*. (Çev: Atalay Besim) Ankara: Alaaddin Kırıl Basımevi. Cilt III, 1941.
- Keuls, Eva C. *The Reign of the Phallus: Sexual Politics in Ancient Athens*. London: University of California Press, 1993.
- Key Dictionary, Ankara: Özkan Matbaacılık Gazetecilik San. Tic. Ltd. Şti., 2008
- Liu Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri* (Çev.: Ersel Kayaoğlu, Deniz Banu-oğlu) İstanbul: Selenge Yayınları, 2006.
- Mackey, Albert G. *Mackey's National Freeman-son. October 1872 to September 1873*. USA: Kessinger Publishing's Rare Mystical Reprints, 2003.
- Malinowski, Bronislaw. *Bilimsel Bir Kültür Teorisi* (Çev.: Hüseyin Portakal). İstanbul: Kalcı Yayınlar, 1992.
- Morreall, John. *Gülmeyi Ciddiye Almak* (Çev.: Kubilay Aysevener, Şenay Soyer). İstanbul: İris Yayıncılık, 1997.
- Müler, F, W, K. A, von Gabain. *Uygurca Üç Hikâye* (Çev.: Himran, S.). İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1946.
- Nadelyaev, V.M. v.d. *Drevnetyrkskiy Slovar*. Leningrad: İzdatel'stvo Nauka, 1969.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi, 1986.
- Otto, Walter Friedrich. *Dionysus: myth and cult* (Translated with an introduction by Robert B. Palmer). Bloomington, USA: Indiana University Press, 1995.
- Ögüt-Eker, Gülin. *İnsan Kültür Mizah*. 2. Baskı. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Öngören, Ferit. *Türk Mizahı ve Hicvi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1998.
- Öz-Özcan, Aynur. "Alpamış Destanında Mizahî Unsurlar". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt 3. Sayı 3. Eylül 2006.
- Özcan, Ömer. *Başlangıcından Günümüze Türk Edebiyatında Hicvi ve Mizah* (Yergi ve Gülme), İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2002.
- Ross, Alison. *The Language of Humour*. Lonton: Routledge, 1998.
- Şen, Serkan. "Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü". Yayımlanmamış doktora tezi. Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2007.
- Tekin, Şinasi. *Uygurca Metinler II-Mayınsimit, Burkanlıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram* (Burkanlılığın Vaibhāsika tarikatine âit bir eserin Uygurcası). Erzurum Üniversitesi Yayınları No. 263. Ankara: Sevinç Matbaası, 1976.
- Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005.
- Veren, Ergün. "Çorumlular Mizahı Nasıl Kullanıyorlar?". *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu/28-30 Nisan 2016 Bildiriler Kitabı*, Cilt 2, Çorum: Hitit Üniversitesi Yayını, 2016, s. 675-691.
- Yardımcı, İsmail. "Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, 2010, s. 1-41.
- Yıldırım, Fikret. Erhan Aydın ve Rismek Aliov. *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve İrk Bitig*. Ankara: Bilgesu Yayınları. 1. Baskı, 2013.